

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԱՅԵՐԸ

I

Ամերիկահայ զաղմականումնան սկզբնաւորումիւնը և անոր շարժառիթը.

Մօտաւորապէս վաթսուն տարիներ առաջ՝ ամերիկեան միսիօնարներ՝ իրենց «հաւատոյ հանգանակը» քարոզելու համար, դէպի Տանկահայաստան ճանքայ կ'իյնան: Միսիօնարց առաջին այցելելիք քաղաքներն, Կ. Պօլիս, Զմիւռնիա, Մեծ Հայքի և Փոքր Հայքի գլխաւոր քաղաքները կ'ըլլան: Աւետարանի այս բարոյդիչները մէկ կողմէն՝ նոր Քրիստոնէութիւնը տարածել կ'սկսին հայ ազգաբնակչութեան մէջ, իրենց հաղարաւոր տալէրներու շրջուցիչ դէզերովը, իսկ միւս կողմէն՝ հայ ժողովրդին աչքը դէպի Եանքիներու աշխարհը դարձնելու անուղղակի պատճառը կը դառնան, Ամերիկայի հարստութեան ու յաջողութեան նկատմամբ առասպելապատում պատմութիւնները ընելով: Միսիօնարց՝ Ամերիկայի մասին հաղորդած տեղեկութիւնները ապարդիւն ու անհետեւանք չեն մնար, հետեւանքն այն կ'ըլլայ որ 1865—1885 թուականին կարգ մը հայեր կ'ուզան ու կ'երթան, իսկ ոմանք ալ բոլորովին հոս կը հաստատուին: Ամերիկահայ զաղթականութեան առաջին հոսանքը սակայն 1885 թուականէն կ'սկսի, որ ատեն Տանկահայաստանի գլխաւոր գաւառներէն—մասնաւորապէս Խարբերդի գաւառէն—բազմաթիւ հայեր դէպի Ամերիկայ պանդխտութեան կ'ըլլէին, Ամերիկայի հարստութենէն մաս մըն ալ իրենք ձեռք բերելու, և դէպի ետ՝ իրենց մայր հայրենիքը վերադառնալու ու հոն հանգիստ կերպով վայելելու համար: Տանկահայերու քոչը՝ դէպի նոր աշխարհը ծայր տալ կ'սկսի 1885 թուականին, գաւառացի

հայեր կ'ուզան մէզմէկու ետեւէ, կ'ուզան երամներով ու խմբովին: Ամերիկայ առաջին գաղթողներու շատերուն բուն նպատակը՝ քանի մը տարի միայն նոր աշխարհը ապրիլ, քիչ մը դրամ վաստիկիւ և կրկին հայաստան վերադառնալ էր. բայց անոնց այս ծրագիրը շուրջ կ'իյնայ, 1885—1890 հայ լեզափոխութիւնը զգալապէս կը տարածուի հայաստանի մէջ, լեզափոխական թերթեր անհեռատես քաղաքականութեան մը հետեւելով՝ լեզափոխական խումբերու և կազմակերպութեանց գոյութիւնը՝ հայաստանի մէջ՝ կը յայտարարեն բացարձակ կերպով: Այս բանը թիւրք կառավարութեան ուշադրութիւնը կը դրաւ, կառավարութիւնը կ'սկսի խստութիւններ ձեռք առնել թէ՛ հայաստանէն Ամերիկա ուղևորող և թէ՛ Ամերիկայէն հայաստան վերադարձող հայերուն հանդէպ: 1890-էն սկսեալ տաճկահայերուն կ'արգելուի ազատ կերպով Ամերիկայ գաղթել, բայց հայերուն վրայ դրուած պաշտօնական այս արգելքը չի կրնար ետ կասեցնել մեր այն հայրենակիցները, որոնք նպատակ դրած էին դէպի Ամերիկայ ուղևորիլ: 1893-էն վերջ Ամերիկայէն դէպի հայրենիք վերադարձողներն ալ կը մերժուին իրենց ծննդավայրը դառնալու, բայց շատեր գաղտադողի կը մեկնին ու կը հասնին իրենց հայրենիքը: 1895-ի զարհուրելի թուականէն յետոյ տաճկահայեր ահագին քանակութեամբ կ'սկսին գաղթել դէպի այս աշխարհը, այս անգամ շատեր ընտանիքով, իրենց կեանքերնին ազատելու թիւրք բռնակալի ճիրաններէն և վերջնականապէս Ամերիկայ հաստատուելու դիտումով:

'95-ի անողոք թուականէն վերջ՝ հայաստանի գաւառներէն հոս գաղթողներուն է՛ն շատը Խարբերդցիները կ'լլան, Խարբերդցիներ տուններին տեղերնին ծախելով ու ահագին զոհողութիւններ ընելով՝ կը ձգեն իրենց մայր օճախը ու Ամերիկայի ճամբան ձեռք կ'առնեն: Այս թուականէն վերջ բոլոր Ամերիկայ հասնողներու կէտ նպատակը՝ այս անգամ՝ հոս հաստատուիլը կ'ըլլայ, ահա ասկէջ կ'սկսի ամերիկահայ բուն գաղթականութիւնը: Այսօր ամերիկահայ գաղթականութեան թիւը 30,000 կը հաշուեն, որուն 10,000-ը գուցէ ընտանիքովներ են, իսկ մնացեալն ալ ամուրիներ:

II

Ամերիկայի տնտեսականը

Ամերիկայերու մեծամասնութիւնը կեդրոնացած է երկրին արեւելեան կողմը (Iact), որոնցմէ շատեր հաստատուած են New England-ի գլխաւոր քաղաքներուն մէջ, շատեր Նիւ-Եօրքի մէջ, և փոքրամասնութիւն մըն ալ երկրին արեւմտեան (west) նահանգները ու Քալիֆորնիայի նահանգը: Կարգ մը հայեր ալ ցրուած են երկրին բոլոր կողմերը:

Ամերիկայայ դաղթականութեան $\frac{3}{4}$ մասը գործարաններու (factory) մէջ կ'աշխատի, շարժական 6 տալէրէն (12 բուպի) մինչև 15 տալէր շարժաւոր ստանսլով միջին հաշուով, իսկ կան բաւական թուով արհեստաւոր հայեր ալ որոնք շարժական 15 տալէրէն (30 բուպի) մինչև 25 տալէր կ'ըստանան: Գաղթականութեան մէկ չորրորդ ($\frac{1}{4}$) մասն ալ առևտուրով կ'ըրաղի. ասոնց մէջ կը պարունակին նաև այն ամեն հայերը, որոնք professional պաշտօնով կը պարապին, այսինքն բժշկութեամբ, ատամնարուժութեամբ և այլն և այլն:

Առևտուրով զբաղող հայոց մասնաւոր ճիւղը նպարավանառութիւն, շաքարագործութիւն, ճաշարանապետութիւն և կոշկակարութիւն է, շատ քիչ թուով հայեր ալ հանդերձաւորանառութեամբ կ'ըրաղին: Ատկէ զատ կան յաջողակ գորգավանառներ, Ամերիկայի մէջ արեւելեան գորգերու վաճառականութիւնը հայոց ձեռքն է, ասոնք հաստատուած են մասնաւորապէս Նիւ-Եօրքի մէջ, կը ծախեն թէ՛ մեծաքանակ և թէ՛ փոքրաքանակ, ու միայն ասոնք են որ մի քիչ նշանակելի դիրք բռնած են Ամերիկայի վաճառականական ասպարէզին վրայ:

Այգեգործութեամբ պարապող հայեր ալ ունինք, ասոնք հաստատուած են Քալիֆորնիայի նահանգին մէջ, գլխաւորաբար Փրէզնօ քաղաքը, որ մենք հոս «չամիչի աշխարհ» անունը կուտանք, ասոնք ալ այգիներ կը տնկեն ու չամիչ կարտադրեն միմիայն:

Ամերիկայի մէջ ունինք քանի մը արուեստագէտներ նաև, ասոնցմէ երկուքը լիշեմ: Պոսթօն քաղաքին մէջ կան երկու հայ արուեստագէտ—լուսանկարիչներ, ասոնցմէ մէկը՝ Տիար Ժան

Կարոյ՝ 1904-ի ՍԹ. Լուիզի աշխարհահանգէսին մէջ ցուցադրուած՝ մանկամարդ օրիորդ մը ներկայացնող իր մէկ կենդանագրին համար ամենամեծ մրցանակը շահեցաւ, իսկ պրն. Ա. Գազանճեան ալ անցեալ տարի՝ Պոսթօնի մէջ՝ 600 տալէր (1200 ռուպլի) արժողութեամբ արծաթածոյլ մեծ բաժակ մը մրցանակ ստացաւ, լուսավորագործներու ազգային ընկերութեան կողմէն, իր մէկ պատկերին համար, որ ցոյցի դրած էր ուրիշ շատ մը Ամերիկայի արուեստագէտ—լուսանկարիչներու գործերուն հետ:

Ամերիկահայեր առհասարակ նիւթական հարուստ վիճակ մը չ'ունին, գործաւորներու դասակարգին վերաբերողները իրենց ապրուստն հոգալէ զատ՝ տարեկան հազիւ թէ հարիւրէն—հարիւր չիտուն տալէր կը խնայեն ու մէկ կողմ կը դնեն, շատեր այս ալ չեն կրնար ընել, առածնին հազիւ հազ իրենց կը բաւէ. բայց վերջապէս բոլորն ալ իրենց ապրուստնին դիւրութեամբ կը ճարեն:

III

Ամերիկահայոց կրօնական կեանքը.

Ամերիկահայոց կրօնական կեանքը կ'սկսի 1890-ին: Հետաքրքրական պիտի ըլլար, կարծեմ, երբ ըսէի թէ՝ ինչպէս կ'ըլլար որ այս կեանքը ծնունդ կառնէր ամերիկահայ զաղթականութեան մէջ: 1889 թուականին Տիար Մկրտիչ Փորթուգալեան, հիմնադիր-տնօրէնը Արմենիաին և հայ ազգի վերածնութեան առաջին ասոյեաններէն մին, այս երկիրը կ'ուզայ և կարգ մը ատենախօսութիւններ կ'ընէ ամերիկահայ զաղութներուն մէջ: Սոյն թուականին հայերու մեծամասնութիւնը Ուստրի մէջ հաստատուած են եղեր: Երբ պրն. Փորթուգալեան Ուստր կը հասնի, Ուստրի հայեր շատ փառաւոր հանդիսաւորութեամբ մը կը դիմաւորեն զինքը: Պրն. Փորթուգալեան փափագ կը յայտնէ զինքը դիմաւորողներուն որ ժողով մը գումարեն, հրաւիրեն զաղութին բոլոր հայերը, ուր անոնց ատենախօսութիւն մ'ընելու պատեհութիւնն ունենայ: Ժողով գումարելու համար պէտք եղած կարգադրութիւններն ընելու առթիւ յանձնախումբ

մը կ'ընտրուի յանձնախումբը կը դիմէ Ուստրի հայ բողոքականաց պատուելիին և նոյն եկեղեցւոյ անդամներուն որ իրենց եկեղեցիին, որը միսիօնարները բացած են եղեր, սրահը կիրակի կէս օրէն վերջ տրամադրելի ընեն իրենց, որպէսզի հայկական ժողով մը գումարեն ու հրաւիրեն պրն. Փորթուգալեան ատենախօսելու: Ի պատասխան յանձնախումբի այս շատ քաղաքավարի դիմումին, հայ բողոքականներ իրենց պատուելիին թելադրութեամբը՝ զռահիկ կերպով կը մերժեն իրենց եկեղեցին տրամադրելի ընել հայոց, որովհետև հոն—ըստ իրենց—տիրոջը աւետարանին դէմ մեղանջող ատենախօսութիւններ պիտի ըլլան եղեր, այսինքն յեղափոխութեան նկատմամբ խօսքեր, որոնք տիրոջը հաճելի չլլալէ զատ՝ Սուլթանին ալ հաճելի պիտի չերևնային:

Հայեր բողոքականներու այս պատասխանէն կը վերադառնան ու անմիջապէս իրենց մէջ հանգանակութիւն մ'ընելով՝ բարձր տեղ սրահ մը կը վարձեն ու ժողով կը գումարեն: Ժողովին ներկայ կ'ըլլայ պրն. Փորթուգալեան և շատ յուզիչ ատենախօսութիւն մ'ընելով՝ կոչ կ'ընէ ներկայներուն որ իրենց ազգային պարտականութիւնները չի մոռնան դէպի իրենց հայրենիքը. միանգամայն փափաք կը յայտնէ որ զբաղարան մը հաստատեն, յարանական ժողովներ սարքեն ու կադմակերպուին: Պրն. Փորթուգալեան ժողովէն անմիջապէս յետոյ իր շուրջը կը հաւաքէ զաղութիւն զարգացածները ու զլիսաւորները և կաշխատի որ միութիւն մը հաստատեն: Իր այս ջանքերը ապարդիւն չեն ֆնար, հէնց նոյն օրը իսկ ընկերութիւն մը կը կազմեն «Հայկական Կանառ Հայոց Ուստրի» անունով: Սոյն ընկերութիւնը քանի մը ամիսներ շարունակուելէ յետոյ, ընկերութեան պատ. անդամները երբ կը տեսնեն թէ զանձը բաւական դրամ կա, կ'որոշեն հայ եկեղեցական մը բերել տալ: Այս առթիւ կը դրեն Կ. Պօլսոյ պատրիարքին, որը քիչ յետոյ Արժ. Յով. վրդ. Սարահեան (այժմու առաջնորդը Ամերիկայի Յով. Արքեպ. Սարահեան) ամերիկահայոց որպէս հոգեւոր հովիւ կը նշանակէ ու Ամերիկայ կը ղրկէ: Սարահեան վարդապետ Ամերիկայ եկող առաջին հայ կղերք կ'ըլլայ, հոս կը հասնի 1890 թուականին:

Սարաճեան վարդ. երբ Ուստր կը հասնի, Հայկական Կառուի միութիւնը առժամանակեայ սրահ մը կը վարձէ եկեղեցական արարողութիւնները կատարել տալու համար, քանի մը ամիսներ յետոյ եկեղեցի մը կառուցանելու համար ղեկին մը կը դնեն ու անմիջապէս եկեղեցիի շինութեանը կ'սկսին: 1890 ի վերջին ամիսներուն եկեղեցւոյ շինութիւնը կ'աւարտի, որուն համար ծախս կ'ըլլայ մօտաւորապէս 11,000 տալէր (22,000 ռուսլլի): Ասիկա կ'ըլլայ ամերիկահայոց առաջին եկեղեցին, սր. Փրկիչ անունով: Սոյն եկեղեցւոյ շինութիւնը իր բարերար ազդեցութիւնը կ'ունենայ նաև տեղացի ամերիկեան ժողովրդին վրայ: Տեղացի ժողովուրդը ասկէ առաջ հայ զաղթականներուն վրայ խէթ աչքով կը նային եղեր, հայեր երբ փողոցներուն մէջ ասոնց կը հանդիպին, ասոնք հայոց վրայ կը յարձակին ու god dem Turk (անիծեալ թուրքեր) կը պօռան եղեր: Բայց երբ հայ եկեղեցին կը շինուի, տեղացիներ կը տեսնեն թէ՛ այս հայերը, իրենց երևակայածին պէս, տանիքներ չեն եղած, այլ քրիստոնեաներ. ու կ'սկսին հայերը հալածելէ դադրիլ և ընդհանառակը շատ բարեկամօրէն վերաբերիլ անոնց հետ: Սարաճեան վարդապետ կը Ֆնայ գրեթէ 4 տարի, և 1894-ի վերջերը կը մեկնի Ամերիկայէն: Իր այս չորս տարուայ պաշտօնավարութիւնը մեծապէս օգտակար կ'ըլլայ Ամերիկահայ զաղթականութեան, զաղութին մեծամասնութիւնը դո՛ւր կը Ֆնայ, բայց կարգ մը կուսակցականներ, տեսնելով թէ Սարաճեան վարդապետ իրենց շահատակութեանց արգելք կը հանդիսանայ, կը հակառակին անոր պաշտօնավարութեան դէմ, և այս առթիւ շատ հեղ կռիւներ կը ծագին նոցա և Սարաճեանի հետևող ժողովրդին միջև, նոյն իսկ եկեղեցւոյ սրահին մէջ, ու այս տխուր կռիւներուն շատ անգամ ոստիկաններ կը միջամտին եղեր, դատ դատարան կը տարուին ու տուգանքներ վճարելէ յետոյ ազատ կարձակուին եղեր: Ես այս պատմութիւնները լսած եմ նոյն ատենուան հոս ապրող հայերէն, ասոնց ականատես եղած չեմ, զի ես 1899 թուականին Ամերիկայ օտք դրած եմ, որ ատեն այս խռովութիւնները—կռիւ պայթեցնելու աստիճան խռովութիւնները—վերացած էին հայոց մէջէն:

Սարահեան վարդապետի մեկնումէն յետոյ, ամերիկահայ առաջնորդութիւնը կը յանձնուի Արժ. Մաղաքիա վրդ. Տէրունեանի, ծոյլ, անհոգ ու շահախնդիր վարդապետ մը, որ կը պաշտօնավարէ մինչև 1897 թուականը, գրեթէ երեք տարի ու կը մեկնի, որուն կը յաջորդէ Արժ. Մաշթոց վրդ. Փափաղեանց, անփորձ երիտասարդ վարդապետ մը, Արմաշու դպրեմանքն նոր դո՛րս եկած:

Հոս, փակադէի մէջ ըսեմ թէ Մաշթոց վրդ. Փափաղեանց, որ անցեալ տարի էջմիածին կը դռնուէր և հոն կարգ մը խռովութիւններու պատճառ եղած էր, ասկէ քանի մը ամիսներ առաջ Ամերիկայ վերադարձաւ, ու իր հրաժարականը տուեց ամերիկահայոց առաջնորդ՝ Յով. Արք. Սարահեանի, միանգամ ընդ միշտ ձգելով եկեղեցականութիւնը, ու այժմ իր նախկին աշխարհական անունովը (Ներսէս Փափաղեանց) կ'ապրի Ամերիկայի մէջ:

1898-ի աշնան սկիզբները նախկին Յով. վրդ. Սարահեան որ եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր, ամերիկահայոց բուռն փափաղին ու պահանջութիւններուն վրայ, առաջնորդի պաշտօնով Ամերիկայ կը հասնի: Սոյն թուականէն մինչև 1904 թուականը ամեն շանք ու աշխատութիւն թափեց ամերիկահայ եկեղեցական գործերը կարգի ու սարքի մէջ դնելու: 1902 թուականին երեսփոխանական ժողով մը գումարեց, ու այդ ժողովին մէջ «Սահմանադրութիւն» մը դրուեցաւ, ամերիկահայոց եկեղեցական գործերը սահմանադրականօրէն կառավարելու նպատակաւ: 1902 թուականին վերջերը—որչափ որ յիշողութիւնս զիս չի խաբեր—Սարահեան սրբազան Գալիֆոռնիայի նահանգը մեկնեցաւ, ուր տեղ բազմաթիւ հայեր հաստատուած՝ այդեգործութեամբ կը պարապին: Գալիֆոռնիայի նահանգին մէջ գտնուող հայերու մեծամասնութիւնը «Փրէզնօ» քաղաքին մէջ կը բնակի: Սարահեան սրբազան Փրէզնօ կ'երթայ և հոն հայ եկեղեցի մը հաստատելու կը ձեռնարկէ, հանգստանկութիւն կ'ընէ ու բաւականաչափ գումար մը ձեռք բերելով՝ կը յաջողի նոյն տարւոյն մէջ «Սբ. Երրորդութիւն» անունով եկեղեցի մը շինել, ու

րով հայ եկեղեցիներու թիւը այս երկրին մէջ կը բարձրանայ երկուքի:

Ամերիկահայ գլխաւոր գաղութներուն մէջ կամ եկեղեցի և կամ մատուռներ հաստատուած էր, ուր տեղ ամեն կիրակի տուաւօտ եկեղեցական պաշտամունքներ կը կատարուէին: Եկեղեցական գործերը կանոնաւոր ուղղութեամբ մը քալեցին մինչև 1904 թուականը: Բայց, 1905 էն սկսեալ գործերը խանգարուեցան, նախկին ուղղութիւնը չի մնաց: Յեղափոխական անունին տակ ապստամբող կուս. մը սոսկալի պայքար մղել սկսաւ Սարաճեանի դէմ, կուսակցական շահերէն թելադրուած: Այս կուսակցութեան վերաբերող մարդիկներ ամեն կողմէ յարձակիլ սկսան Ամերիկայի առաջնորդին դէմ, հայրոյելով անոր անձին ու պաշտօնավարութեան դէմ, անոր համար որ Սարաճեան սրբազան արգելք հանդիսացած էր իրենց շահատակութեանց առջև, երբ ասոնք Նիւ-Եօքքի հայ հարուստներուն սպառնական նամակներ ղրկած ու բռնի կերպով 5000-ական տալէր պահանջած էին: Սոյն կուսակցութիւնը՝ իր օրական «Ձայն հայրենեաց» թերթին միջոցաւ ամենէն աղոտտ տողերով Սարաճեան սրբազանն քննադատեց, ոտնակոխ ընելով նոյն իսկ մամուլին պատիւը ու արատաւորելով հրապարակագրութեան անունը: Այս մարդիկ Սարաճեանի Ամերիկայի առաջնորդութեան պաշտօնէն հրաժարելը կը պահանջէին, ու այս խնդիրը յաջողցնելու համար նախ զանի յուսահատեցնելու աշխատեցան: Կարգ մը հովիւներ, որոնք Սարաճեանի թիւին տակ այս ու այն գլխաւոր գաղութները կը հովուէին, ծգեցին ու հեռացան իրենց թեմերը սոյն կուսակցութեան կողմէ իրենց առջև հանուած խոջնդոտներու պատճառաւ: Սարաճեան սրբազան մինակ մնաց, գրեթէ կէս յուսահատ վիճակով՝ ուղեց երեսփոխանական ժողով գումարիլ ու նոր առաջնորդի մը ընտրութեան ձեռնարկել: Երեսփոխանական ժողովը գումարուեցաւ, բայց ապօրինի կերպով: Այս առթիւ մանրամասն գրած ենք «Արաքս»-ի նախորդ տարւոյ թիւերուն մէջ: Ժողովին ապօրինութեան մասին՝ ամերիկահայ գաղութներուն ուշադրութիւնը հրաւիրողը՝ առաջին անգամ ես եղայ, հրատարակելով «Արաքս»-ին մէջ ժողովին բոլոր ա-

պօրինութիւնները: Ուրախ եմ ըսելու թէ՛ իմ հրաւէրս ապար-
դիւն չի մնաց, ու այլ և այլ գաղութներէ հանրադրութիւններ
պատրաստուեցան ու շրջուեցան Էջմիածին՝ Վեհափառ Հայրա-
պետին: Վեհափառ ժողովրդին այս բողոք—հանրադրութեանց
վրայ չենլով՝ չի վաւերացուց ապօրինի երեսփոխանական ժո-
ղովին գործառնութիւնները, և հրամայեց Սարաճեան սրբադա-
նին որ մնալ իր պաշտօնին վրայ ու նոր երեսփ. ժողով գո-
ւմարէ: Բայց, Սարաճեան սրբազան, որ բոլորովին զգուած էր
առաջնորդութեան պաշտօնէն՝ իր դէմ եղած հակառակութեանց
պատճառաւ, ցարդ քայլ մը չ'առաւ նոր ժողով գումարելու,
ու այսպէս մեր այժմեան առաջնորդական վիճակը արգահա-
տելի դրութեան մը մէջ կը մնայ: Ամբողջ ամերիկահայ գա-
ղութներուն կրօնական վիճակը պարզապէս տխրալի է, շատ
մը գաղութներ ամիսներով ո՛չ հայ կղերի երես կը տեսնեն և
ո՛չ ալ կրօնական մխիթարութիւն կ'ընդունին: Այն հայաշատ
գաղութներ, որ ասկէ առաջ կղերներ կը պահէին իրենց մէջ և
կանոնաւոր եկեղեցի, այսօր անհովիւ կը մնան, ու չի կայ մէկը
որ այս անորոշ վիճակին վերջ դնելու նախափորձ մ'ընէ. Սա-
րաճեան սրբազան ծգած է ամերիկահայ գաղութները իրենց
ճակատադրին: Ինքը ամիսներ առաջ մեկնեցաւ ասկէ (առաջ-
նորդանիստ քաղաքը հոս է, Ուստը, Մէաս.) Ուէսթ Հոպօքըն
(West Hoboken), հոն Հայ եկեղեցի մը շինել տալու համար:
Եկեղեցին աւարտեցաւ Դեկտեմբերին մէջ, և այս տարուայ
Թունսլարին օծումը եղաւ, այս եկեղեցին անուն ալ «Սր.
Խաչ» է, ասիկա երրորդ եկեղեցին է որ կը շինուի Ամերիկայի
մէջ:

Ահա՛ մեր եկեղեցական գործերուն վիճակը, որ դեռ չենք
գիտեր թէ՛ երբ պիտի բարեփոխուի:

Մ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ